

УДК 341.236 : 341.41/46

ЗМІСТ КОНЦЕПЦІЇ **КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВИ**

Важна Катерина Анатоліївна

кандидат юридичних наук,

Київський національний університет культури і мистецтв,

м. Київ, Україна,

ORCID: 0000-0001-5591-8853

kateryna.vazhna@gmail.com

Надіслано:

04.03.2019

Рецензовано:

20.03.2019

Прийнято:

01.04.2019

Чинний міжнародно-правовий режим відповідальності держави за міжнародні правопорушення в більшості є застосовним лише для регулювання відносин, що виникають внаслідок вчинення державою ординарних міжнародних правопорушень і є недовим у випадку вчинення державою міжнародних злочинів. З метою пошуку шляхів вдосконалення існуючих і створення нових ефективних механізмів забезпечення реалізації відповідальності держав за міжнародні злочини у статті аналізуються ключові ідеї представників концепції кримінальної відповідальності держави (далі – КВД). Концепція КВД передбачає побудову цілісного і дієвого міжнародно-правового механізму, у розпорядженні якого повинен бути спеціальний судовий орган (який мусить відповідати визначеним критеріям) і міжнародний кримінальний кодекс, відповідно до якого вказаний судовий орган буде виносити рішення й призначати міри відповідальності. Відповідно до ідей прихильників КВД найважливішим завданням мір покарання за міжнародні злочини є не лише відшкодування завданих збитків, а й створення умов для недопущення вчинення міжнародного злочину у майбутньому, тобто превенція.

Інститут КВД за вчинення міжнародних злочинів дотепер у позитивному міжнародному праві не утверджений. Проте у статті вказується, що сутнісні основоположні ідеї концепції КВД не суперечать чинному міжнародному праву, а відповідальність держави, з елементами передбаченої концепцією КВД, уже неодноразово була реалізована на практиці у міжнародних відносинах.

Аналіз сучасних наукових розробок концепції КВД (у т.ч. аналіз наукових ідей українських учених) дозволяє зробити висновки, що метою КВД є забезпечення максимальної персоніфікації при реалізації відповідальності за міжнародний злочин, перенесення її основного (часто невинуватого) тягаря з народу у цілому на окремих осіб, а також викорінення з державного механізму тих елементів, які дозволяють окремим індивідам чи їх групам

використовувати цей же державний механізм для вчинення міжнародного злочину у власних інтересах.

Ключові слова: концепція кримінальної відповідальності держави; міжнародний злочин; імперативна норма загального міжнародного права; міжнародно-правова відповідальність.

Vazhna Kateryna, Ph.D. in International Law, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

The meaning of the concept of state criminal responsibility

It is indicated that the current international legal regime of the State responsibility for the international crimes is majorly applicable only for the regulation of the relations caused by committing ordinary international offenses by the State and is ineffective in case of committing the international crimes by the State. With the aim to find the ways of improvement of the existing effective mechanisms of ensuring the realization of the states' responsibility for international crimes and of creation the new methods, the key ideas by the representatives of the State criminal responsibility (SCR) concept are analyzed in the article. The concept of the SCR presupposes the establishment of the integral and effective international legal mechanism that must include the special judicial body (that must correspond to the defined criteria) and the international criminal code according to which this judicial body will make decisions and assign measures of responsibility. According to the ideas of the supporters of the SCR, the main objective of the measures of punishment for the international crimes is not only compensation of the damages caused but also creation of the conditions of not allowing the international crime commitment, that is, the prevention.

The institute of the SCR for the commitment of the international crimes has not been established until today in the positive international law. Nevertheless, it is stated in the article that essential fundamental ideas of the SCR concept do not contradict with the current international law, and the State responsibility with the elements of the SCR predicted by the concept has repeatedly been realized in practice in the international relationships.

The analysis of the modern scientific developments of the SCR concept (including the analysis of the Ukrainian scholars' ideas) allows to make conclusions that the objective of the SCR is ensuring the maximal personification during the realization of the responsibility for the international crime, transferring of its main (often unjustified) burden from the nation in general to the separate individuals, and eradicating from the state mechanism of the elements allowing separate individuals or groups of individuals to use this state mechanism for committing the international crime in their own interests.

Key words: concept of State criminal responsibility; international crime; peremptory norm of general international law; international legal responsibility.

Важна Катерина Анатоліївна, кандидат юридических наук, Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, Україна

Основные положения концепции уголовной ответственности государства

Действующий международно-правовой режим ответственности государства за международные правонарушения в большинстве случаев применимо только для регулирования отношений, возникающих в результате совершения государством ординарных международных правонарушений и является недействительным в случае совершения государством международных преступлений. В целях поиска путей совершенствования существующих и создания новых эффективных механизмов обеспечения реализации ответственности государств за международные преступления в статье анализируются ключевые идеи представителей концепции уголовной ответственности государства (далее – УОГ). Концепция УОГ предусматривает построение целостного и эффективного международно-правового механизма, в распоряжении которого должен быть специальный судебный орган (который должен соответствовать определенным критериям) и международный уголовный кодекс, согласно которому указанный судебный орган будет выносить решения и назначать меры ответственности. Согласно идеям приверженцев УОГ важнейшей задачей мер наказания за международные преступления является не только возмещение нанесенного ущерба, но и создание условий для недопущения совершения международного преступления в будущем, т. е. превенция.

Институт УОГ за совершение международных преступлений до настоящего времени в позитивном международном праве не утвержден. Однако, в статье указывается, что сущностные основополагающие идеи концепции УОГ не противоречат действующему международному праву, а ответственность государства, с элементами предусмотренной концепцией УОГ, уже неоднократно была реализована на практике в международных отношениях.

Анализ современных научных разработок концепции УОГ (в т. ч. анализ научных идей украинских ученых) позволяет сделать выводы, что целью УОГ является обеспечение максимальной персонализации при реализации ответственности за международное преступление, перенесение ее основного (часто неоправданного) бремени из народа в целом на отдельные личности, а также искоренение из государственного механизма тех элементов, которые позволяют отдельным индивидам или их группам использовать этот

же государственный механизм для совершения международного преступления в своих собственных интересах.

Ключевые слова: концепция уголовной ответственности государства; международное преступление; императивная норма общего международного права; международно-правовая ответственность.

Вступ

Аналіз сутності міжнародних злочинів і практики їх реалізації дозволяють стверджувати, що більшість міжнародних злочинів (до числа яких належить агресія, геноцид, апартеїд та ін. серйозні порушення зобов'язань, що впливають з імперативних норм загального міжнародного права) не можуть бути реалізовані поза участю хоча б однієї держави, не можуть бути реалізовані без використання державного механізму (державних органів (апарату управління), апарату примусу держави (армії, поліції, розвідки тощо), державних установ і підприємств, фінансових ресурсів держави). Ось чому ефективність боротьби з міжнародними злочинами та їх превенції залежить від рівня ефективності і дієвості міжнародно-правових механізмів реалізації відповідальності держави за міжнародні злочини.

У чинному позитивному міжнародному праві(далі – МП) чітко не встановлено відмінних режимів відповідальності держави за ординарні міжнародні правопорушення (делікти) і міжнародні злочини. Чинний міжнародно-правовий режим відповідальності держави за міжнародні правопорушення в більшості є застосовним лише для регулювання відносин, що виникають унаслідок вчинення державою ординарного міжнародного правопорушення і є недовим у випадку вчинення державою міжнародних злочинів (Vazhna, 2017, р. 5–6). Ось чому потрібно створити міжнародно-правові механізми, які б забезпечили реалізацію ефективного і справедливого режиму відповідальності держави саме за міжнародні злочини. Такі механізми розроблялися фахівцями з міжнародного права у межах концепції кримінальної відповідальності держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Сутність наукових ідей, що формують зміст концепції кримінальної відповідальності держави, досліджувалася багатьма українськими та зарубіжними вченими, зокрема: В. Ф. Антипенком, М. Ш. Бассіоні, І. П. Бліщенком, В. А. Василенком, І. В. Гетьман-Павловою, Н. А. Зелінською, І. І. Лукашуком, Ю. В. Манійчуком, Г. І. Тункіним, І. В. Фісенком та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми

Подальшого глибокого вивчення з урахуванням нових наукових досліджень і розробок у сфері відповідальності держави за міжнародні злочини (у т. ч. з урахуванням нових наукових розробок концепції кримінальної

відповідальності держави, здійснених українськими вченими) потребує питання доцільності реалізації ідей концепції кримінальної відповідальності держави у сучасному міжнародному праві.

Постановка завдання дослідження

Розкрити зміст концепції кримінальної відповідальності держави із урахуванням аналізу найновіших наукових розробок вказаної концепції, у т. ч. із урахуванням наукових ідей та розробок українських учених.

Виклад основного матеріалу дослідження

Проблеми створення ефективних міжнародно-правових механізмів реалізації відповідальності за міжнародні злочини уже багато років досліджуються фахівцями з міжнародного права різних націй, міжнародними органами і організаціями. У результаті ґрунтовних глибоких багаторічних досліджень у доктрині міжнародного права сформувалося багато підходів, теорій та концепцій щодо відповідальності за міжнародні злочини. Одним із найвпливовіших доктринальних напрямів у вказаному контексті став напрям, представники якого розробили і підтримують *концепцію міжнародно-правової кримінальної відповідальності держави за міжнародні злочини* (далі – концепція кримінальної відповідальності держави). Концепція кримінальної відповідальності держави стала результатом тривалого розвитку ідей про допустимість встановлення у міжнародному праві відповідальності держав за міжнародні злочини, а також ідей про те, яким повинен бути режим такої відповідальності (Vazhna, 2017, р. 6).

Ідеї, викладені в межах вказаної концепції, ґрунтувалися на глибокому і якнайширшому дослідженні питань про міжнародну правосуб'єктність держави, про зміст понять «воля держави» та «вина держави», про сутність міжнародного злочину та про відповідальність за міжнародно-протиправні діяння (Vazhna, 2017, р. 235).

Концепція кримінальної відповідальності держави (далі – КВД) розроблялася і підтримується дійсно видатними фахівцями з міжнародного публічного права різних націй. Основоположником концепції кримінальної відповідальності держави вважають видатного румунського юриста-міжнародника, президента Міжнародної асоціації з кримінального права Веспасіана В. Пеллу. У 1925 р. вийшла праця вченого «Коллективна злочинність держав і кримінальне право майбутнього», в якій В. Пелла виклав цілісну концепцію кримінальної відповідальності держави (Vazhna, 2017, р. 7–8). З визнанням інституту КВД В. Пелла пов'язував ефективність міжнародного права, можливість попередження міжнародних злочинів (Zelinskaya, 2006, р. 83). На думку вченого, кримінальна відповідальність держав уже на той час існувала в міжнародному праві повне визнання цього нового виду відповідальності могло б мати велике значення для підвищення ефективності міжнародного

права (Tunkin, 2000, p. 353). «Ми хотіли б заявити з усією відповідальністю, – писав В. Пелла вже після Другої світової війни, – що, якщо кримінальне право буде покликане захищати міжнародний мир та цивілізацію, то не можна і не слід виключати з нього принцип кримінальної відповідальності держави» (Cruyer, 2005, p. 353; Vazhna, 2017, p. 72–73).

У чинному міжнародному праві встановлена міжнародна кримінальна відповідальність фізичних осіб за міжнародні злочини, проте інститут кримінальної відповідальності держави за міжнародні злочини дотепер у позитивному міжнародному праві чітко не затверджено.

На думку багатьох фахівців з міжнародного права, В. Пелла є одним із тих вчених, який вибудував цілісну концепцію кримінальної відповідальності держави, в той час як багато інших прихильників цієї концепції виходять з практичної цінності вказаної ідеї: не залишити безкарною державу, яка є, зазвичай, основним суб'єктом міжнародних злочинів. Не беручи до уваги нюанси, властиві позиціям окремих авторів, головною метою концепції КВД можна вважати обґрунтування спеціального режиму відповідальності держав за міжнародні злочини, прагнення виділити їх із загальної теорії відповідальності держав за дії, які порушують міжнародне право (Blishchenko, Fisenko, 1998, p. 48).

Відомим розробником та прихильником концепції кримінальної відповідальності держави є французький юрист, член Міжнародної асоціації з кримінального права, суддя Нюрнберзького Трибуналу від Франції, професор Генрі Доннедьє де Вабр. Інший відомий розробник та прихильник концепції КВД вчений Фархад Малесян захистив у 1985 р. у Стокгольмському університеті докторську дисертацію з питання кримінальної відповідальності держави. Серед розробників і прихильників концепції кримінальної відповідальності держави необхідно назвати також таких видатних учених: Р. Аго, Р. Дж. Альфаро, В. Ф. Антипенка, А. Бустаманте, Ф. В. Гарсія Амадора, Дж. Гінзбургса, Ж. Дюма, П. Каржо, Г. Кельзена, Х. Лаутерпахта, Л. Ле-Фюра, Ф. Малесяна, А. Сальданья, Е. Сендстрема та ін. (Vazhna, 2017, p. 8).

Ідеї розробників концепції кримінальної відповідальності держави відрізняються у деяких аспектах, що є зрозумілим і природнім зважаючи на те, що вчені є представниками різних правових культур та здійснювали науковий пошук у різні історичні періоди, інколи з великим розривом у часі. Проте ключові ідеї представників концепції КВД є аналогічними, взаємно узгодженими, що дозволяє нам говорити про формування єдиного сильного наукового напрямку (Vazhna, 2017, p. 9).

До основоположних ключових ідей концепції кримінальної відповідальності держави належать: 1) визнання того, що держава може вчиняти міжнародні злочини, а тому повинна нести за них відповідальність;

2) необхідність встановлення різних режимів відповідальності держави за ординарні міжнародні правопорушення (делікти) і за міжнародні злочини (серйозні порушення імперативних норм загального міжнародного права); 3) необхідність створення спеціального міжнародного кримінального судового органу для держав із юрисдикцією розглядати справи і виносити рішення щодо відповідальності держав за міжнародні злочини; такий судовий орган повинен бути міжнародним, діяти на постійній основі, здійснювати юрисдикцію щодо держав на основі використання примусу, володіти виключною юрисдикцією щодо питань своєї компетенції; 4) необхідність прийняття у позитивному міжнародному праві міжнародного кримінального кодексу, який зокрема містив би перелік міжнародних злочинів та перелік можливих форм і мір відповідальності держави; 5) форми і міри відповідальності держави за міжнародні злочини можуть передбачати тимчасове правомірне обмеження суверенітету злочинної держави (Vazhna, 2017, р. 235–236).

Прихильники кримінальної відповідальності держави використовують різноманітні елементи інституту відповідальності для виділення особливостей відповідальності держави саме за міжнародні злочини: підкреслення суто примусового характеру такої відповідальності, що практично виключає можливість згоди злочинної держави на її реалізацію; акцент на процедурі прийняття рішення стосовно такої держави і на органі, уповноваженому приймати такі рішення, а саме: міжнародному судовому органі (Kibal'nik, 2010, р. 73; Vazhna, 2013, р. 80); на важливості прийняття міжнародного кримінального кодексу, який відповідно до традиційної доктрини кримінального права є єдиним джерелом для визначення кримінальної відповідальності (Get'man-Pavlova, 2006, р. 135). Основним завданням мір покарання за міжнародні злочини є не лише відшкодування завданих збитків у найповнішому обсязі, а й створення умов шляхом вживання спеціальних дій для недопущення здійснення міжнародного злочину у майбутньому, тобто превенція. Така подвійність характеру наслідків вчинення міжнародних злочинів знаходить майже загальне визнання (Blishchenko, Fisenko, 1998, р. 53; Vazhna, 2017, р. 77–78).

Проекти міжнародно-правових документів (зокрема, проекти міжнародного кримінального кодексу та статуту міжнародного кримінального суду), розроблені В. Пеллою для реалізації кримінальної відповідальності держави, були предметом розгляду органів Ліги Націй та Організації Об'єднаних Націй (зокрема, Комісії міжнародного права ООН). З метою впровадження і реалізації кримінальної відповідальності держави проекти статуту міжнародного кримінального суду для держав та ін. документи розробляв також Г. Доннедьє де Вабр (Vazhna, 2017, р. 7–8).

Ф. Малесян визнає за державою здатність постати перед судом за вчинення міжнародного злочину (Fisenko, 2000, р. 34–35; Get'man-Pavlova, 2006, р. 137; Vazhna, 2012, р. 468). У рамках кримінальної відповідальності держави Ф. Малесян передбачає застосування санкцій, в основному майнових, до самої держави і «персональних» санкцій доофіційних представників злочинної держави, громадських утворень, збройних сил. Учений сформулював сім статей з кримінальної відповідальності держави, у яких відображаються його погляди про походження, форми та обсяг відповідальності за міжнародні злочини (Fisenko, 1998). Сьома стаття присвячена принципівому механізму реалізації відповідальності, який побудований на обов'язках всіх держав брати участь у придушенні міжнародного злочину за вимогою ООН. Невиконання цього обов'язку є правопорушенням (Blishchenko, Fisenko, 1998, р. 50; Vazhna, 2017, р. 83–84).

Ганс Кельзен у своїй праці, текст якої вперше був опублікований у 1944 р., вказує, що держава може нести кримінальну відповідальність. На думку вченого, якщо можливо присвоювати державі фізичні дії вчинені фізичними особами, хоча держава не має фізичного тіла, повинна бути можливість присвоїти психічні акти державі, хоча держава не має душі. Присвоєння (атрибуція) державі, на думку вченого, є юридичною конструкцією, а не описом природної реальності (Vazhna, 2017, р. 8).

Деякі прихильники концепції КВД наголошують і наполягають на притягненні до міжнародної відповідальності не лише окремих індивідів, а й всього народу держави в межах міжнародно-правової відповідальності держави за міжнародні злочини, внаслідок чого дана концепція часто піддається критиці в доктрині (Vazhna, 2013, р. 86; Vazhna, 2017, р. 86).

Можливість визнання кримінального характеру відповідальності держави за міжнародні злочини підтримувалася українським юристом-міжнародником Володимиром Антипенком (Antipenko, 2012, р. 212; Antipenko, 2016; Antipenko, 2016a). На прикладі відповідальності за вчинення міжнародного тероризму вчений обґрунтовував доцільність і можливість понесення державою відповідальності, яка за своїм характером відрізняється від відповідальності за ординарні порушення міжнародного права (Antipenko, 2007, р. 330–340, 356, 361–367; Antipenko, 2012, р. 215–224). В. Ф. Антипенко розробив підходи до правової кваліфікації тероризму, в межах яких обґрунтував можливість та доцільність застосування категорій вини і умислу до держави-правопорушниці (Vazhna, 2017, р. 85). У своїй праці В. Ф. Антипенко розробив модель спеціального міжнародного кримінального суду з компетенцією виносити рішення щодо відповідальності держав за злочин тероризму. Діяльність вказаного суду, як вказує В. Ф. Антипенко, повинна ґрунтуватися на насильницькому примусі, здійснюватися на постійній основі від імені

міжнародного співтовариства в цілому (а не від імені потерпілої держави чи держав) та незалежно від згоди обвинувачуваної держави (Antipenko, 2007, р. 274–316, 366–367; Vazhna, 2017, р. 85).

У 2016 р. в українському, а також у німецькому видавництвах вийшла друком монографія В. Антипенка «Теорія кримінальної відповідальності держави» (Antipenko, 2016; Antipenko, 2016a), де вчений заперечує ідею загальної волі народу і спростовує ідею відповідальності народу злочинної держави. Важливим результатом дослідження стало розкриття і обґрунтування В. Антипенком явища трансформування волі індивідів у волю держави. Учений зазначає, що особливо актуальним є інститут КВД щодо великої кількості держав, де інтереси приватного бізнесу мають слабкий зв'язок з суспільним розвитком і де державна влада, у т. ч. в її вищих ланках, відкрито обумовлена приватними інтересами. Легітимність держави, як зазначає вчений, «перенацілюється з загальнонародних потреб на корпоративні, що, як правило, супроводжується (або обумовлюється) кримінальною трансформацією відповідних державних механізмів» (Antipenko, 2016a, р. 99, 104; Vazhna, 2017, р. 85).

Як вказує В. Ф. Антипенко, «інститут кримінальної відповідальності держави покликаний усунути саму цю здатність, схильність державних механізмів трансформуватися і реалізовувати «злу» волю індивідів. Йдеться передусім про усунення (як форму кримінального покарання) тих елементів і органів держави, а можливої державної машини в цілому, які зазнали кримінальної деформації та які здатні інтегруватися в приватну волю і, будучи перетвореними нею в «живу» суб'єктність, втілювати злочинні інтереси і наміри впливових владних сил» (Antipenko, 2016, р. 100; Vazhna, 2017, р. 85–86).

Інститут міжнародно-правової відповідальності держави за міжнародно-протиправні діяння містить у собі два менших правових інституту: 1) інститут відповідальності держави за ординарні міжнародні правопорушення (делікти); 2) інститут відповідальності держави за міжнародні злочини (або іншими словами – інститут кримінальної відповідальності держави). У другому випадку держава вчиняє не просто міжнародне правопорушення, а міжнародний злочин – *crime*, тому і відповідальність за цей злочин у доктрині часто пропонують називати і називають «кримінальною». Тому доцільно говорити про міжнародно-правову кримінальну відповідальність держави за міжнародні злочини (Vazhna, 2017, р. 33).

На нашу думку, всі міри (заходи) міжнародно-правової кримінальної відповідальності держави (або іншими словами міжнародно-правової відповідальності держави за міжнародні злочини) доцільно розділити на дві великі групи: 1) міжнародна кримінальна відповідальність фізичних осіб;

2) ін. міри відповідальності держави, що застосовуються до держави в цілому (Vazhna, 2017, р. 86).

Міри відповідальності до держави в цілому, вважаємо, можуть бути спрямовані на зміну законодавства (у частині, що суперечить імперативним нормам міжнародного права, а також у частині, що уможливорює неправомірне використання державного механізму фізичною особою чи групою осіб для вчинення міжнародного злочину у власних інтересах); реформування судової системи; реформування чи ліквідацію органів і установ, основна діяльність яких становила елементи міжнародного злочину; ліквідацію злочинної державної ідеології тощо. Міри відповідальності держави в цілому повинні застосовуватися (у т. ч. примусово) до злочинної держави від імені міжнародного співтовариства. Вказані міри відповідальності повинні бути застосовані так, щоб при їх реалізації створити якнайменше несприятливих умов для народу держави.

Ціллю кримінальної відповідальності держави повинно бути не покарання народу (як умисне створення негативних умов для народу держави), а викорінення з державного механізму тих елементів, які дозволяють окремим індивідам чи їх групам використовувати цей же державний механізм для вчинення міжнародного злочину у своїх власних цілях (Vazhna, 2017, р. 243).

Метою описаних мір відповідальності є не лише припинення міжнародного злочину і недопущення (превенція) повторення міжнародного злочину в майбутньому, а й забезпечення максимальної персоніфікації при реалізації відповідальності за міжнародний злочин і перенесення її основного (часто невинуватого) тягаря з народу у цілому на окремих осіб, а також забезпечення викорінення злочинних елементів з системи держави без покладання негативних наслідків на народ держави (Vazhna, 2017, р. 246–247).

Аналіз концепції кримінальної відповідальності держави вказує, що сутнісні основоположні ідеї даної концепції не суперечать чинному міжнародному праву, а відповідальність держави, з елементами передбаченої концепцією КВД, уже неодноразово була реалізована на практиці у міжнародних відносинах (Vazhna, 2017, р. 9).

Висновки

Концепція кримінальної відповідальності держави є поширеною в доктрині та знаходить підтримку у багатьох визнаних фахівців з міжнародного права. Концепція КВД передбачає побудову цілісного і дієвого міжнародно-правового механізму, у розпорядженні якого повинен бути спеціальний судовий орган (який мусить відповідати визначеним критеріям) і міжнародний кримінальний кодекс, відповідно до якого вказаний судовий орган буде виносити рішення й призначати міри відповідальності. Однією з

цілей КВД є забезпечення максимальної персоніфікації при реалізації відповідальності за міжнародний злочин і перенесення її основного (часто невинуватого) тягаря з народу у цілому на окремих осіб, а також забезпечення викоринення злочинних елементів з системи держави без покладання негативних наслідків на народ держави.

References:

1. Antipenko, V. F. (2007). *Teorii mirovogo razvitiya i antiterroristicheskoe pravo. Logika sopryagaemosti* [Theories of world development and anti-terrorism law. Logics of conjugacy]. Kyiv.
2. Antipenko, V. F. (2012). *Mezhdunarodnaya kriminologiya: opyt issledovaniya terrorizma* [International Criminology: Experience in the Study of Terrorism]. Saarbucken, Deutschland : Lap Lambert Academic Publishing Gmb H&Co. KG.
3. Antipenko, V. F. (2016). *Teoriya ugovnoi otetstvennosti gosudarstva* [Theory of criminal liability of the state]. Odessa: Feniks.
4. Antipenko, V. F. (2016a). *Teoriya ugovnoi otetstvennosti gosudarstva* [Theory of criminal liability of the state]. Saarbucken, Deutschland : Lap Lambert Academic Publishing Gmb H&Co. KG.
5. Blishchenko, I. P., Fisenko, I. V. (1998). *Mezhdunarodnyi ugovnyi sud* [International Criminal Court]. Moscow: Zakon i pravo, YuNITI.
6. Fisenko, I. V. (1998). 'Otvetsvennost' gosudarstv za mezhdunarodnye prestupleniya' [Responsibility of states for international crimes]. *Zhurnal mezhdunarodnogo prava i mezhdunarodnykh otnoshenii* [Journal of International Law and International Relations], no. 3, [online]. Available at: http://www.evolutio.info/index.php?option=com_content&task=view&id=155&Itemid=49 [Accessed 20 February 2019].
7. Fisenko, I. V. (2000). *Bor'ba s mezhdunarodnymi prestupleniyami v mezhdunarodnom ugovnom prave* [The fight against international crimes in international criminal law]. Minsk: Tesei.
8. Get'man-Pavlova, I. V. (2006). *Mezhdunarodnoe pravo* [International Law]. Moscow: Yurist.
9. Kibal'nik, A. G. (2010). *Sovremennoe ugovnoe mezhdunarodnoe pravo* [Modern criminal international law]. Moscow : Volters Kluver.
10. Tunkin, G. I. (2000). *Teoriya mezhdunarodnogo prava* [Theory of international law]. Moscow: Zertsalo Publishing House.
11. Vazhna, K. A. (2012). 'Kontsepsiia kryminalnoi vidpovidalnosti derzhavy u doktryni mizhnarodnoho prava' [The Concept of Criminal Responsibility of the State in the Doctrine of International Law]. *Derzhava i pravo* [State and Law], issue 56, pp. 483–489.

12. Vazhna, K. A. (2013). *Kontseptsiiia kryminalnoi vidpovidalnosti derzhavy* [Concept of criminal liability of the state]. D.Ed. Taras Shevchenko National University of Kyiv.

13. Vazhna, K. A. (2017). *Kontseptsiiia kryminalnoi vidpovidalnosti derzhavy: mozhyvist realizatsii v suchasnomu mizhnarodnomu pravi* [The concept of criminal responsibility of the state: the possibility of realization in modern international law]. Kyiv : Lira-K Publishing.

14. Vazhna, K. A. (2019). 'Poniattia ta kharakterystyka derzhavy yak subiekta mizhnarodnoho publichnoho prava' [The concept and characteristics of the state as a subject of public international law]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty* [International Relations: Theory and Practical Aspects], issue 3, pp. 132–142. DOI: 10.31866/2616-745x.3.2019.159113.

15. Zelinskaya, N. A. (2006). *Mezhdunarodnye prestupleniya i mezhdunarodnaya prestupnost'* [International crimes and international crime]. Odessa: Yuridicheskaya literature.

16. Cryer, R. (2005). *Prosecuting international crimes*. New York: Cambridge University Press.